JEROEN J.H. DEKKER, *HET VERLANGEN NAAR OPVOEDEN*
(BERT BAKKER, AMSTERDAM 2006), 517 BLZ., € 49,95.

Nederland geldt als het land met de grootste pedagogendichtheid ter wereld. Nergens vindt men zoveel pedagogen per vierkante kilometer als in ons land. Wie *Het verlangen naar opvoeden* leest begrijpt waarom. Al vanaf het eind van de middeleeuwen bestaat er in de noordelijke Nederlanden een sterke gezinscultuur met een krachtige pedagogische inslag. De ondertitel *Over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden eeuw tot omstreeks 1900* geeft precies aan waar het boek over gaat. Het beschrijft de pedagogische praktijken die zich tussen ongeveer 1580 tot 1900 in ons land hebben ontvouwd. Die praktijken hebben de basis gelegd voor de manier waarop we ook nu nog tegen opvoeding en onderwijs aankijken. Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk geeft Dekker zijn visie op opvoeding. Opvoeding is cultuuroverdracht, anders gezegd: inleiding in de cultuur. Daarbij oefent de jongerengeneratie niet alleen met bepaalde deugden, maar vormt zich ook een culturele identiteit. De drie volgende hoofdstukken - de kern van het boek - gaan over de opvoeding in de Gouden eeuw, over de tweede helft van de achttiende en eerste van de negentiende eeuw en over de tweede helft van de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw. In een slothoofdstuk worden de ontwikkelingen samengevat.
Wat na lezing van het boek het meest achterblijft is de sterke pedagogische cultuur die al vanaf het eind van de middeleeuwen ons land heeft gekenmerkt. Er heerste - toen al - een sterke gezinscultuur. De pedagogiek heeft daar haar bakermat. De Moderne Devotie legde al de nadruk op gezinsopvoeding; het calvinisme bouwde er op voort. In de Nadere Reformatie beschouwde men het gezin als een 'kleyne kercke'. De godsdienstoefening was niet slechts een zondagse aangelegenheid; het maakte deel uit van de dagelijkse praktijk: het morgen-, avond- en tafelgebed, de dagelijkse bijbellezing en het gewetensonderzoek. Het gebeurde allemaal thuis. Niet alleen godsdienstigheid stond daar centraal, ook moraliteit. Buiten de reformatorische kring was het gezin eveneens het vormingsinstituut bij uitstek; en ook hier werd moraliteit benadrukt. De deugden die in het gezin geoefend werden - ouders dienden het goede voorbeeld te geven -, moest de opgroeiende generatie in staat stellen ook buiten het gezin, in de openbare ruimte dus, op een humane manier met anders gezindten om te gaan. De vier kardinale en drie christelijke deugden vormden de grondslag. Men had een sterk geloof in de opvoedbaarheid van het kind. Met een zekere mildheid bleef men echter tegen de kinderlijke gebreken aankijken. Dekker citeert regelmatig Cats, die het calvinisme paarde aan een erasmiaans humanisme. Maar hij refereert ook aan tal van schilderijen uit de zeventiende eeuw die een pedagogische boodschap uitdragen (bijvoorbeeld die van Steen). In de achttiende eeuw bleef de nadruk op gezinsopvoeding liggen, maar men ging ook het belang van onderwijs benadrukken. Er ontstond een nieuw pedagogisch elan, nu niet allen met een morele, maar ook politieke inslag. De patriottenbeweging propageerde een nieuw politiek bestel, maar eveneens nieuwe pedagogische omgangsvormen en een nieuwe (klassikale) school. Opvoeding bleef deugdenopvoeding, maar nu in het kader van burgerschapvorming. Dekker citeert rijkelijk uit de kindergedichtjes van Hieronymus van Alphen. Dat boekje getuigt op elke bladzij van de nieuwe geest. De Bataafse Republiek maakte het mogelijk die nieuwe ideeën in praktijk te brengen. Ook toen na 1815 ons land (samen met België) onder een Oranje een koninkrijk werd, bleven de achttiende-eeuwse pedagogische denkbeelden levend. Maar in de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde dat.

Geïdealiseerd beeld

Met de opkomst van de moderne sociale wetenschap (psychologie en sociologie) ontstond er een nieuw beeld van het kind. Naast het normale kind, ontstond nu het afwijkende kind: het kind met gebreken. Maar Dekker constateert naast die wetenschappelijke (boven)stroom, ook een romantische onderstoom. Kunstenaars, met name schilders toonden in diezelfde periode een heel ander kind: het onschuldige kind. Geen kind met gebreken, geen kind dat 'rechtgetrokken' moest worden, maar een kind dat een belofte inhoudt. Zo'n kind hoeft niet te worden opgevoed, hoogstens te worden begeleid. Dekker ziet die nieuwe visie op opvoeding al bij Multatulti (Wouterje Pieterse) verschijnen, maar ook in de schilderijen van de Haagse school (bijvoorbeeld die van Blommers en Israëls). Pas in de nieuwe-schoolbeweging kwam die (romantische) visie op het kind ook in de praktijk naar boven. Ligthart is daar een voorbeeld van. In diezelfde periode ging de politiek zich met het kind bemoeien. In 1905 werden de kinderwetten van kracht. Vanaf dat moment konden ouders uit de ouderlijke macht ontheven of ontzegd worden. De verzuiling die via de schoolstrijd in

het begin van de twintigste eeuw haar beslag had gekregen, leidde ertoe dat tal van verzuilde - maar door de overheid betaalde - pedagogische instellingen zich over het kind ontfermden. Wetenschap, politiek, particulier initiatief en een geïdealiseerd kindbeeld gingen hand in hand.
Ook al bevat *Het verlangen naar opvoeden* nog al wat herhalingen en is het op bepaalde plaatsen wat breedsprakig, heeft Dekker toch een bijzonder boeiend boek geschreven. Door zich niet alleen op schriftelijke bronnen te baseren, maar ook op beeldmateriaal, biedt het vele nieuwe inzichten. Iedereen die zich bezighoudt met opvoeding en onderwijs zou ik het willen aanraden. Het relativeert niet alleen de problemen die we vandaag de dag met opvoeding en onderwijs hebben, maar stelt ons ook in staat te begrijpen waarom we die problemen hebben. Honderd jaar geleden verdrong de verzuiling de gedeelde deugden. In plaats daarvan kwamen een geïdealiseerd kindbeeld en de tegenhanger ervan: gebreken. Nu de verzuiling is weggevallen, dringt de vraag naar die gedeelde deugden zich opnieuw op. Willen we aan de jongere generatie weer deugden overdragen en zo ja, welke precies en hoe? Maar een eenduidig antwoord op die vraag is er (nog) niet.

Wouter Pols

EDWARD RADZINSKY, *ALEXANDER II. DE LAATSTE GROTE TSAAR* (BALANS, AMSTERDAM 2006), 446 BLZ., € 22,50.

Wie wel eens wat van de Russische historicus Edward Radzinsky gelezen heeft, kent diens bevlogen en meeslepende schrijfstijl. Die demonstreerde de auteur, tevens toneelschrijver en tv-presentator, in biografieën over Raspoetin, Stalin en Nicolaas II. In 2006 verscheen de lijvige biografie van Alexander II, tsaar tussen 1855 en 1881. Ook dit keer kon Radzinsky dankbaar putten uit staatsarchieven, waaronder die van de Derde Afdeling (geheime politie).
Tsaar Alexander II volgde in 1855 zijn plotseling overleden vader op, de oerconservatieve en autoritaire Nicolaas I; midden in de Krimoorlog. In tegenstelling tot zijn vader, voor wie iedereen bang was, presenteerde Alexander II zich als 'tsaar-bevrijder'. Tegen veel weerstand in verordonneerde hij in 1861 de afschaffing van de lijfeigenschap. Toen al openbaarde zich hét dilemma van zijn regering. De onderdanen waren een strenge tsaar gewend, maar nu zat er ineens een man van vlees en bloed op de troon. Dat nodigde uit tot onbelemmerde kritiek en tot illegale daden. Radzinsky vergelijkt de positie van zijn hoofdfiguur met die van Michail Gorbatsjov, wiens oproepen tot perestroika en glasnost eveneens totaal onbedoelde effecten oogstten. De biografie focust niet alleen op het kille hofleven in Sint-Petersburg, maar ook op de wirwar aan Russische terreurgroepen vanaf de *narodniki* (die 'naar het volk' gingen maar daar slechts domheid en weerstand ontmoetten). Tevens biedt het boek een staalkaart van de Russische intelligentsia, van Alexander Herzen tot Dostojevski. De relatie tussen echte terroristen en romanfiguren (zoals het personage Rachmetov uit *Wat te doen?* van Tsjernysjevski) is even intrigerend als raadselachtig, zoals ook de persoonlijke band tussen Dostojevski en leden van de terreurgroepering Volkswil.
Alexander II figureert bij Radzinsky vooral als tragische held. Hij bevrijdde de lijfeigenen en liep rond met gevorderde plannen voor een grondwet, maar dat kon de radicalen niet voor hem innemen. Hij hield er een geheim liefje op na, met wie hij na het tergend lange doodsbed van zijn echtgenote haastig trouwde. Hij overleefde zes aanslagen op zijn leven, voordat op 1 maart 1881 op een rijtoer in Sint-Petersburg twee bommen hem fataal werden. Dat was voorspeld, hij zocht het gevaar schijnbaar op. De veiligheidsvoorschriften werden onvoorstelbaar laks nageleefd. Een van de eerdere aanslagplegers werkte als klusjesman in het Winterpaleis en kon op zijn gemak elke dag een kleine hoeveelheid dynamiet binnensmokkelen zonder dat iemand onraad rook.
Het boek leest als een roman. Hier en daar zit de theaterman Radzinsky de wetenschapper wel eens in de weg. Je zou meer willen weten van de maatschappelijke voedingsbodem voor het terrorisme. Maar liefhebbers van lekkere verhalende geschiedschrijving heeft Radzinsky weer op hun wenken bediend.

Jan van Oudheusden

